

УДК 372.8:811.161.2

DOI 10.31654/2663-4902-2018-PP-4-119-123

Рудик Л. В.

учитель української мови і літератури вищої кваліфікаційної категорії опорного закладу загальної середньої освіти "Монастирищенська спеціалізована школа I–III ступенів № 5" Монастирищенської районної ради Черкаської області

**РОБОТА НАД ТЕКСТОМ У ПРОЦЕСІ РОЗВИТКУ
ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ УЧНІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

У статті проаналізовано ефективність використання текстів у процесі вивчення діалогічного мовлення. На основі аналізу наукових праць лінгводидактів, вивчення досвіду вчених-словесників зроблено висновки, що робота з текстом розвиває вміння учнів використовувати теоретичні знання в практичній площині, а також є передумовою для формування мовленнєвої діяльності учнів, сприяє здійсненню лінгвістичних досліджень на основі розвитку діалогічного мовлення; зроблено висновок, що першим етапом формування навичок діалогічного мовлення є усунення труднощів, пов'язаних із розвитком фонетичних, граматичних та лексичних навичок. Розкривається поняття компетентності в діалогічному мовленні та її структури. Визначено термін "діалогічне мовлення" – як процес мовленнєвої взаємодії двох або більше учасників спілкування, що відбувається межах мовленнєвого акту. Пропонуються складники компетентності в діалогічному мовленні – знання, навички й уміння, які дають змогу реалізовувати усну мовленнєву комунікацію у діалогічній формі в життєво важливих для певного віку сферах і ситуаціях спілкування відповідно до комунікативного завдання. Аналізуються комунікативні, психологічні та мовні особливості діалогічного мовлення. Розглянуто особливості діалогічного мовлення учнів, комунікативні функції, вмотивованість, зверненість, ситуативність, емоційна забарвленість та спонтанність. Сформульовані основні показники вести діалог: уміння починати діалог, швидке реагування на репліку співрозмовника; підтримання розмови; стимулювання співрозмовника до розмови, виражаючи свою зацікавленість, продукування діалогів різних видів. На думку автора, продуктивне формування діалогічного мовлення на основі текстотворчих умінь має позитивно позначитись на результаті власної текстотворчої діяльності учнів на уроках української мови.

***Ключові слова:** діалог, діалогічне мовлення, розвиток діалогічного мовлення, компетентність в діалогічному мовленні, особливості діалогу як форми спілкування, діалогічне навчання, текст, навчальний текст.*

Постановка проблеми. Осмислення проблеми шкільної мовної освіти та шляхів реалізації її завдань сприяє підвищенню теоретичного і практичного рівнів навчання української мови. Усі сфери суспільного життя потребують нині досвідчених, компетентних комунікантів, спроможних вести конструктивний діалог, вирішувати важливі проблеми засобами спілкування. Формувати активну мовну особистість, що досконало володіє мінімальним обсягом теорії комунікації, літературною мовою, творчо нею поглибовується як органічним засобом самоствердження, самовираження й взаємодії покликана вся система освіти, і передусім шкільна, що повинна закладати підвалини для формування учня як мовця, співрозмовника. Мовленнєва компетентність як складник і важлива передумова комунікативної ґрунтується на системних знаннях з рідної мови і мовлення, засвоєних у школі, відповідних уміннях і навичках, загальнокультурному розвитку учнів – моральному, естетичному, світоглядному тощо.

Основним завданням учителя-словесника є вироблення у школярів умінь і навичок комунікативно виправдано користуватися засобами мови в різних життєвих ситуаціях, під час сприймання, відтворення і продукування висловлювань, однаково

розвивати усі види мовленнєвої діяльності, акцентувати увагу на розвиткові діалогічного мовлення.

З огляду на умови компетентнісного підходу до навчання діалогізація навчального процесу найбільш актуальна нині, оскільки вона повною мірою відображає природу дидактичної взаємодії, сприяє створенню оптимальних умов для діалогічного спілкування в системі стосунків "учитель – учні" на уроках української мови.

Сучасний учитель, навчаючи мови, повинен не лише передати знання про мову як систему, а передусім навчити використовувати ці знання у процесі спілкування, тобто навчити продукувати різні тексти, водночас сформувані ті життєво необхідні компетентності, що підготують учня до повноцінного, комфортного й успішного входження у соціум і адаптації в ньому.

Інформаційну змістовність на уроці забезпечує текст. Однак цим його функції не обмежуються. Однією з особливостей української мови як навчального предмета є те, що не лише процес навчання, але і його результат тісно пов'язаний із текстом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Навчання української мови на текстовій основі було об'єктом вивчення вчених-лінгводидактів (З. Бакум, О. Біляєва, Л. Бондарчук, Є. Голобородько, О. Горошкіна, С. Караман, В. Мельничайко, Г. Онуфрієнко, М. Пентиліюк, Т. Симоненко та ін.). Дослідженням тексту, його закономірностей та особливостей займалися М. М. Бахтін, Р. А. Будагов, Л. А. Булаховський, Г. О. Винокур, І. І. Ковалик, Л. М. Лосева, Л. І. Мацько, О. М. Пешковський, М. Я. Плющ, В. В. Різін, Л. В. Щерба та ін. Науковці розробили систему дидактичних завдань на текстовій основі, визначили лінгводидактичний потенціал засобів навчання у процесі роботи з текстом (О. Біляєв, Р. Будагов, Л. Булаховський, О. Гойхман, І. Зимня, І. Ковалик, Т. Ладиженська, О. Лурія, М. Стельмах та ін.)

Мета статті – визначити ефективність роботи з текстом у процесі розвитку діалогічного мовлення на уроках української мови.

Виклад основного матеріалу. У контексті особливої актуальності, на наш погляд, набуває навчання української мови, зокрема формування діалогічного мовлення на текстовій основі, адже саме "текст дає можливість побачити функції того чи того мовного явища, допомагає проводити дослідницькі завдання, сприяє розвиткові творчого мислення [7, с. 26].

І. Ковалик визначає текст як "писемний чи усний потік, що являє собою сукупність послідовних звукових, графемних елементів у синтаксичних структурах (реченнях), які виражають комплекс пов'язаних між собою суджень". М. Пентиліюк називає текст "завершеним мовним цілим, основне завдання якого визначається певною метою мовленнєвої діяльності" [6].

Як переконає досвід учителів-практиків, робота над текстом у процесі розвитку діалогічного мовлення здійснюється систематично, що сприяє умінню сприймати, розуміти почуте або прочитане, викладати його зміст, точно формулювати думку, висловлювати її в усній чи писемній формі.

Одним із найпоширеніших є визначення "текст" (від. лат. *textum* – тканина, зв'язок, побудова) – це об'єднана змістовим зв'язком послідовність мовних одиниць, основними властивостями якої є зв'язність і цілісність [8, с. 56].

У сучасній науковій і науково-методичній літературі текст розглядається як багаторівневе утворення, у якому вирізняють такі компоненти:

- мотиваційний рівень і рівень комунікативного наміру;
- предметно-денотативний рівень;
- змістовий рівень або рівень змістового наповнення, предикативних зв'язків та їх логічної організації у процесі осмислення;
- мовний рівень;
- мовленнєвий рівень;
- монаційний план для усного тексту, який озвучується [1, с. 32].

Метою розвитку діалогічного мовлення учнів передусім є:

- залучення учнів не просто до систематизованих результатів людського пізнання, а й до процесу цього пізнання, який розгортається як неперервний діалог;
- цілковита повага партнерів, які ведуть діалог, один до одного, визнання ними того, що істина не дається готовою і що кожний може і здатний зробити внесок в її

осягнення, що шлях до неї може лежати через суперечливість поглядів, через зіставлення позицій партнерів;

- формування з огляду на це потреби не просто у співрозмовнику, а в опоненті, який потрібний суб'єктові через свою відмінність від нього.

Щоб оволодіти діалогічним мовленням, не досить навчитися запитувати й відповідати, для цього потрібні специфічні вміння. Кожен із співрозмовників повинен володіти достатнім запасом функціонально різноманітних реплік, які уможливають здатність вступати у діалог, згортати його і поновлювати, проводити свою стратегічну лінію у спілкуванні; враховувати зміни у складі учасників розмови; прогнозувати поведінку партнерів залежно від зміни ситуації.

Серед прагматичних компонентів змісту тексту першим виділяють постулат інформативності. І. Р. Гальперін, визначаючи інформаційну ознаку як найважливішу, виділяє три типи інформації у змісті тексту: змістово-фактуальну, змістово-концептуальну, змістово-підтекстову [4, с. 127].

На думку І. Гальперіна, змістово-фактуальна інформація містить повідомлення про факти, події, процеси, які відбуваються, відбувалися чи будуть відбуватися у світі реальному чи вигаданому, причому одиниці мови, якими виражається фактуальна інформація, зазвичай використовується у їхніх прямих, предметно-логічних, словникових значеннях [4, с. 45]. Змістово-концептуальна інформація повідомляє читачеві "індивідуально-авторське розуміння відношень між явищами, що описані засобами змістово-фактуальної інформації, розуміння їхніх причинно-наслідкових зв'язків, їхнього значення в соціальному, економічному, культурному житті, духовному житті особистості.

Змістово-підтекстова інформація не виражена вербально, тобто "становить собою приховану інформацію, яка добувається із змістово-фактуальної інформації завдяки здатності одиниць мови породжувати асоціативні й конотативні значення, а також завдяки здатності речення всередині надфразової єдності прирошувати смисл" [4, с. 124–125].

Цілісність тексту визначається єдністю таких цілісностей, як змістова – єдність теми і змісту, комунікативна – єдність мети та намірів комунікації і структурно-граматична – єдність мовленнєвих стилів, типів і жанрів. Цілісність є результатом процесу розуміння тексту, процесу переходу від зовнішньої його форми до змісту. О. Леонтьєв дав ґрунтовне пояснення цілісності тексту і стверджує, що "цілісний текст можна визначити як такий текст, який при переході від однієї послідовної сходинки змістової компресії до іншої, більш глибокої, зберігає для того, хто сприймає, змістову тотожність, позбавляючись лише маргінальних елементів. Інакше кажучи, тільки той текст по-справжньому осмислений, основний зміст якого можна висловити в будь-якій смисловій формі".

Лінійність тексту впорядковує й організовує мовні одиниці в певну послідовність, спрямовує виклад думки у певному напрямку.

Завершеність тексту, з точки зору сучасної комунікативної лінгвістики, характерна тільки конкретним текстам з певними визначеними межами. Формуючи комунікативні вміння, пов'язані із завершеністю тексту, варто націлювати учнів на закінченість висловленої думки, розкриття теми, доведення й аргументування власних висновків тощо.

Перспективу подальшого дослідження порушеної проблеми вбачаємо в доборі текстів з різним характером вираження інформації та створення системи завдань, спрямованих на розвиток діалогічного мовлення на уроках української мови.

Література

1. Баранник Д. Х. Текст. *Українська мова: енциклопедія*. Київ, 2000.
2. Бацевич Ф. Основи комунікативної лінгвістики: підручник. Київ: ВЦ Академія, 2009. 76 с.
3. Галаєвська Л. Функції діалогічного мовлення учнів 5–7 класів на уроках і в позаурочний час. *Українська мова і література в школі*. №5. С. 45–48.
4. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистических исследований. Москва, 1981. 138 с.

5. Мацько Л., Ковалик І., Плющ М. Методика лінгвістичного аналізу тексту. Київ: Вища школа, 1984. 434 с.
6. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах: підручник для студентів-філологів / за ред. М. І. Пентиліук. Київ: Ленвіт, 2000.
7. Мельничайко В. Лінгвістичний аналіз художнього тексту: завдання і методи. *Теорія і практика лінгвістичного аналізу тексту*. Тернопіль: Лілея, 1997. С. 25–58.
8. Кудрявцева Т. С. Функционирование текста в учебном процессе. *Текст как объект лингвистического анализа и перевода*: сборник статей. Москва, 1984. 184 с.

References

1. Barannyk D. Kh. *Tekst. Ukrainska mova: Entsyklopediia*. Kyiv, 2000.
2. Batsevych F. *Osnovy komunikatyvnoi linhvistyky: pidruchnyk*. Kyiv: VTs Akademiia, 009. 76 s.
3. Halaievsk L. Funktsii dialohichnoho movlennia uchniv 5–7 na urokakh i v pozaurochnyi chas. *Ukrainska mova i literatura v shkoli*. №5. S. 45–48.
4. Halpieri I. R. *Tekst kak ob'ekt linhvisticheskikh issledovani*. Moskva, 1981. 138 s.
5. Matsko L., Kovalyk I., Pliushch M. *Metodyka linhvistychnoho analizu tekstu*. Kyiv: Vyscha shkola, 1984. 434 s.
6. *Metodyka navchannia ridnoimovy v serednikh navchalnykh zakladakh / za red. M. I. Pentyliuk: pidruchnyk dlia studentiv-filolohiv*. Kyiv: Lenvit, 2000.
7. Melnychaiko V. *Linhvistychnyi analiz khudozhnoho tekstu: zavdannia i metody. Teoriia i praktyka linhvistychnoho analizu tekstu*. Ternopil: Lileia, 1997. S. 25–58.
8. Kudriavtseva T. S. *Funktsionirovaniie teksta v uchebnom protsesse. Tekst kak linhvisticheskoho analiza i perevoda*. Moskva, 1984. 184 s.

Рудик Л. В.

учитель украинского языка и литературы высшей квалификационной категории опорного учреждения общего среднего образования "Монастырищенская специализированная школа I-III ступеней №5" Монастырищенской районного совета Черкасской области

Работа над текстом в процессе развития диалогической речи учащихся на уроках украинского языка

В статье проанализирована эффективность использования текстов в процессе изучения диалогической речи. На основании анализа научных трудов лингводидактов, изучения опыта ученых-словесников сделаны выводы, что работа с текстом развивает умение учащихся использовать теоретические знания в практической плоскости, а также является предпосылкой для формирования речевой деятельности учащихся, способствует осуществлению лингвистических исследований на основе развития диалогической речи.

Ключевые слова: диалог, диалогическая речь, развитие диалогической речи, особенности диалога как формы общения, диалогическое обучение, текст, учебный текст.

Rudyk L. V.

Teacher of Ukrainian language and literature, Monasteryshche Secondary School 5 of levels I-III (Monasteryshche Raion Council, Cherkasy Oblast)

Text Processing in Developing Students' Dialogical Speech at the Lessons of Ukrainian Language

The article analyzes the effectiveness of using texts in the process of studying dialogical speech. On the basis of the review of research in language pedagogy and the study of the experience of philologists, it was concluded that work with the text develops the ability of students to use theoretical knowledge in practice, as well as it is a prerequisite for the formation of speech activity of students, it facilitates the linguistic research on the basis of the development of dialogical speech; it is concluded that the first stage of forming the skills of dialogical speech is the elimination of difficulties associated with the development of phonetic, grammatical and lexical skills. The concept of competence in dialogical speech and its structure are revealed. The term "dialogical speech" is defined as a process of interaction of two or more participants in communication that occurs within the limits of a speech act. The components of dialogical speech competence include knowledge, skills and abilities, which

enable speakers to communication in dialogical form is vital for certain age spheres and situations of communication in accordance with the communicative task.

The author analyzes communicative, psychological and linguistic features of dialogical speech. The features of dialogical speech of students, described in the text include communicative functions, motivatedness, attentiveness, situationality, emotional color and spontaneity. The main indicators of the dialogue comprise the ability to start a dialogue, a quicker response to the interlocutor's utterances; conversation maintaining; stimulating the interlocutor to communicate, expressing their interest, producing dialogues of different kinds. According to the author, the productive formation of dialogical speech on the basis of text creating skills should positively affect the result of the students' own text making activity at the lessons of Ukrainian Language.

Key words: dialogue, dialogical speech, development of dialogical speech, dialogical speech competence, peculiarities of dialogue as a form of communication, dialogical training, text, instructional text.